

Розділ 4. ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ І ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ПОЛІТИЧНОЇ ЕЛІТИ ЗАКАРПАТТЯ

Передумови та специфіка формування перших груп регіональної еліти на Закарпатті (друга половина XIX ст. – початок XX ст.)

Еволюцію політичної еліти на Закарпатті варто розглядати крізь призму перипетій суспільно-політичного розвитку цього регіону кінця XIX – початку XX ст., коли місцеве населення отримало перспективу впливати на перебіг суспільно-політичних подій, вирішувати важливі політичні завдання, не залежачи від зовнішніх чинників. Так, лише у часи розпаду Австро-Угорської монархії, що супроводжувалися геополітичним вибухом Першої світової війни, у Карпатському регіоні в місцевої інтелігенції з'явилася надія на сприятливі умови для розбудовування власними силами суспільно-політичного життя. Але у XIX ст. система всіх значущих сфер життя Закарпаття була повністю інкорпорована в суспільні процеси угорського державно-політичного організму і підпорядкована угорській політичній еліті. Політика мадяризації висіла важким тягарем над спробами позбутися відсталого статусу регіону. Відповідно, на низькому рівні залишалася національна самосвідомість та національно-культурна ідентифікація не лише простого народу, а й нечисельних елітних груп, які переважно жевріли серед місцевої інтелігенції. Вони перебували в скрутному становищі, намагаючись бодай якоюсь мірою зберегти автентичний народний дух. І чи не єдиним культурницьким містком через Карпати залишалися контакти письменників, учителів, духовенства з творчою інтелігенцією Галичини.

Здавалося, що революційні зміни 1848–1849 рр. сприятимуть поширенню прогресивних суспільно-політичних ідей, що змінить статус місцевої інтелігенції. І справді, певною мірою поживлення суспільно-політичного життя вплинуло на творення культурно-просвітніх товариств, видавничу діяльність, налагодження культурницьких зв'язків з іншими регіонами. Однак утворення дуалістичної Австро-Угорської монархії (1867) призвело до подальшого гальмування процесу політизації місцевої інтелігенції. А відсутність бодай слабко структурованої регіональної політичної еліти взагалі позбавляла регіон можливостей не тільки рівноправного представництва в органах влади, а й відстоювання будь-яких культурно-освітніх інтересів регіону на загальнодержавному рівні.

Втім, простір еліти у другій половині XIX ст. почала активно займати творча інтелігенція, яка взяла на себе роль виразника суспільно-політичних інтересів місцевого населення. Її творення як соціальної верстви крилося в умовах соціально-економічного розвитку регіону й спонукало до інтеграції зусиль провідних представників регіонального співтовариства. Щоправда, першим відомим представником закарпатської спільноти в австрійському політичному бомонді

був москвофіл *Адольф Добрянський*¹. Проте кращі здобутки у процесі формування нового типу мислення, політичної свідомості та політичної культури місцевого населення припали на наступні покоління закарпатських просвітників. Світогляд інтелігенції формувався в умовах панівної угорської, а починаючи з 1867 р. – австро-угорської політичної системи, тому спосіб поповнення її рядів молоддю був майже однаковим. Переважно молодь вступала на навчання до греко-католицьких семінарій (для місцевих жителів найближчі були в Ужгороді й Пряшеві) та університетів у Будапешті й Відні. Отримана тут освіта давала право на початок трудової діяльності священником, учителем, правником.

Уже на початку XX ст. склалися особливі суспільно-політичні та соціокультурні передумови для формування політичної свідомості закарпатців. І достатньо складними були критерії залежності культурно-національної інтелігенції від владної політики Угорщини (територіально Закарпаття було в межах цієї частини монархії), що згубно впливало на загальний розвиток регіону. Політика мадяризації скеровувала місцеву молодь в угорське мовно-культурне середовище і кардинально звужувала можливості політизації. Незважаючи на це, варто визнати провідну роль творчої інтелігенції та духовенства в культурно-просвітницькому житті регіону, плоди активності якої визріли вже у 1920–1930-х роках. Виховане ними нове освічене покоління сформувало політично свідому генерацію регіональної еліти з державотворчим мисленням.

На початку XX ст. розпочинається еволюція політичних інститутів на Закарпатті, формуються нові політичні реалії. Найбільш своєрідними були складні трансформаційні зміни, що стосувалися політичних систем і режимів, оскільки впродовж століття регіон пережив низку політичних катаклізмів. Вони одночасно виступали рушійною силою різнобічних елементів державотворення, становлення та занепаду політичних систем, функціонування різних політичних режимів, їхніх інституційних виявів, формування специфічної політичної думки тощо. Цей процес активізував спроби політизації закарпатського суспільства, вплинув на політичну свідомість і політичну культуру громадян, на специфічні тенденції функціонування регіональної еліти.

У XX ст. Закарпаття носило різні офіційні назви власної географічної території, що певною мірою відображало специфіку політичного розвитку регіону: *Руська Країна, Підкарпатська Русь, Карпатська Україна, Підкарпатська територія, Закарпатська Україна, Закарпатська область*². Упродовж цього часу регіон входив до складу щонайменше восьми різних державних або напівдерж-

¹ *Добрянський Адольф (1817–1901)* – громадсько-політичний, культурно-освітній діяч, вчений із Закарпаття, слов'янофіл, який тісно контактував з активістами чеського та словацького національного відродження. Після революції 1848–1849 рр. обійшов вищі посади в австрійському держпараті. Автор проєкту розподілу Угорщини за національними дистриктами («Пам'ятник русинів угорських») (1849). Після його затвердження від жовтня 1849 р. до 1860 р. був намісником «Руського дистрикту» в Ужгороді. У 1871 р. у Львові опублікував «Проект политической программы для Руси австрийской».

² *Офіційні назви Закарпаття* історично формулювалися залежно від географічного розташування регіону щодо центру держави, в якій він у той чи той час перебував (наприклад, у часи Угорського королівства, Австро-Угорської монархії та Чехословацької Республіки щодо їхніх державних центрів (Будапешт, Прага) регіон перебував під Карпатами, а отже, умовно іменувався відповідно Підкарпаттям, Подкарпаттям. На завершальній фазі і після Другої світової війни таким центром став Київ, тож регіон географічно опинився за Карпатами, звідки й отримав іменування.

жавних утворень: Австро-Угорська монархія, Угорська Республіка, Чехословацька Республіка, Карпатська Україна, Угорщина, Закарпатська Україна, УРСР/СРСР, Україна. А це вимагало адаптації місцевих політичних еліт до вимог тієї чи тієї політичної системи, яка щоразу поглинала досить слабозрозуміті й відносно стабільні регіональні політичні підсистеми.

Під завершення Першої світової війни в закарпатському соціумі ширилися плюралістичні думки щодо майбутньої належності тогочасного Закарпаття – території, контроль над якою втрачала тоді геополітична невдаха Угорщина. Така ситуація спонукала місцеву інтелігенцію, громадських активістів до консолідованої діяльності та співпраці в загально регіональних інтересах. Тому активізувався процес політизації громадян регіону, що привів до перших позитивних наслідків уже на початку 1919 р. – проголошення самостійності Гуцульської Республіки та проведення першого в історії Закарпаття всенародного конгресу (з'їзду) – Хустського форуму³. Перша подія сталася в с. Ясіня на Рахівщині 9 січня 1919 р. й засвідчила проукраїнську позицію регіону, з'їзд же відбувся 21 січня 1919 р., і його рішення підтвердили політичну орієнтацію місцевих жителів на воз'єднання Закарпаття з усіма українськими землями. Ці процеси ознаменували формування перших центрів, де консолідувалися представники регіональних політичних еліт – Народних рад. Відтак у суспільно-політичному просторі регіону поступово почали формуватися течії і напрями, що відображали політичні інтереси та ідеологію різних суспільних груп. Їх очолювали представники тогочасної «культурницької» інтелігенції: Августин Волошин, Августин Штефан, Іван Куртяк, Йосип Камінський, Степан Фенцик та ін. Серед перших політико-елітних груп регіону був «Руський Клуб» в Ужгороді, Ужгородська, Хустська і Пряшівська народні ради.

Криза в Угорщині та розпад Австро-Угорщини як єдиного державного організму створили сприятливі умови для активізації національно-визвольних змагань закарпатських українців. Особливої інтенсивності цей рух набув 1918 р. в Ясіні, де й утворилась Гуцульська народна рада (ГНР), яка незабаром проголосила республіку. 8 листопада 1918 р. відбулися збори всього населення Ясіні, організаційним результатом яких стало обрання місцевої Народної ради, до якої увійшло 42 члени⁴. По суті, ця рада виконувала функції парламенту і тільки ЗУНР визнала її як державотворчий орган. Після виборів рада в Ясіні зібралася на перше засідання, під час якого було обрано місцевих активістів на важливі посади. Так, Микола Сабатюк став секретарем Народної ради, Дмитро Іванюк – старостою, а Юрій Кабалюк – його заступником. Члени Головної управи Народної ради (12 осіб⁵) становили місцеву політичну еліту.

³ *Хустський форум* (інші назви – Всенародний конгрес українського населення Закарпаття або Хустський з'їзд представників народних рад Закарпаття), який відбувся 21 січня 1919 р. і й виголосив звернення до населення із закликом єдності українського народу по обидва боки Карпат. Наступного дня це рішення було виголошене в Києві у День Злуки українських земель. Головою форуму, на якому зібралося 420 делегатів і близько 1 000 гостей, був Михайло Брашайко.

⁴ Вегеш М., Токар М. Подих свободи Золотої Гуцулії. *Клочурак С. Гуцульська республіка (1918–1919): До 100-річчя проголошення Гуцульської республіки в серці українських Карпат*. Ужгород: Карпати, 2018. С. 10.

⁵ Там само.

Такі події викликали неабияке занепокоєння в угорських урядових кіл, які, трансформувавши владу в бік більш ліберального стилю управління, намагалися за будь-яку ціну втримати територію Закарпаття під своїм контролем. Тому 21 грудня 1918 р. угорська влада проголосила автономію регіону під назвою «Руська Країна» у складі Угорщини («Народний Закон (№ X) про національну автономію русинів, що проживають в Угорщині»⁶). А вже наступного дня в Гуцульську Республіку прибули військові загони для приборкання бунтівного регіону. Внаслідок цього було призупинено всю державотворчу діяльність гуцулів. Політичну владу з його тодішнім управлінським центром (державним намісництвом) очолив губернатор (регент) А. Штефан. Проте його влада була обмеженою, оскільки Будапешт передав функції контролю за місцевою владою міністру зі справ Руської Країни Орест Сабо (спеціаліст у справах русинів від 4 грудня 1918 р.). 5 лютого 1919 р. був затверджений тимчасовий орган управління Руською Країною – Урядова рада із 42 представників 4 комітетів, очолювана О. Сабо (його заступником став А. Штефан), а 4 березня проведено вибори до Народного Союму («Руського собору»), до якого увійшло 36 депутатів. Однак політична криза в Угорщині призупинила ці державницькі процеси.

У ніч на 8 січня 1919 р. розпочалося повстання проти угорських окупантів. На загальних зборах місцевих жителів Ясіні було відновлено Гуцульську народну раду, яка проголосила самостійну й незалежну Гуцульську Республіку (9 листопада 1919 р.). 10 січня на багатотисячному народному вічі в Ясіні спеціальним зверненням організатори повстання висловили загальне бажання гуцулів Закарпаття посилити збройний опір угорському пануванню й взяти курс на єднання з Україною. Однак складні геополітичні обставини нанесли болісного удару по державотворчому експерименту Гуцульської Республіки.

Ще однією гучною подією цього часу, яка вказувала на визрівання регіональної політичної еліти, стало всенародне зібрання в Хусті, відоме також під назвою Всенародного конгресу українського населення Закарпаття або Хустського з'їзду представників народних рад Закарпаття 21 січня 1919 р., яке виголосило публічне звернення до українців із закликком єдності народу по обидва боки Карпат. Хустський форум об'єднав 420 делегатів і майже 1 000 гостей, які під орудою відомих громадських діячів, що переважно представляли кола крайової інтелігенції, стали передвісниками перемоги українського духу на Закарпатті. Серед лідерів перших місцевих груп еліти особливо відзначилися: Михайло Брацайко, Степан Ключурак, Євген Пуза, Іван Климпуш та ін.

Незважаючи на короткочасність існування, у діяльності Гуцульської Республіки простежуються окремі елементи державотворення. Хоч це була самопроголошена республіка, вона мала чітко зорганізовану структуру й план діяльності. З ініціативи С. Ключурака та його соратників у Ясіні й околицях впровадили самоуправлінську адміністрацію, яка взяла на себе контроль і керівництво кіль-

⁶ Віднянський С. Проблема самовизначення і розв'язання питання про державну приналежність Закарпаття (1918–1919). *Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура / українськомовний варіант українсько-угорського видання / під ред. М. Вегеша, Ч. Фединець; редкол.: Ю. Остапеч, Р. Офіцинський, Л. Сорко, М. Токар, С. Черничко; відп. за вип. М. Токар. Ужгород: Ліра, 2010. С. 47–48.*

кадесятитисячним місцевим населенням. Гуцульська автономна одиниця була парламентською республікою зі своєрідним парламентом – Гуцульською народною радою в Ясіні. Всі справи республіки обговорювали на засіданнях Ради в демократичний, відкритий спосіб. Виконавчу владу Гуцульської Республіки презентував уряд – Головна управа, роботу якої було поділено на комісії (секції), кількість яких варіювалася. Державні службовці в діловодстві використовували українську мову як державну. А ті з посадовців, хто нею належно не володів, мали пройти вишкіл на курсах, інакше могли позбутися високих державних посад. Військовим комендантом і головою Гуцульської народної ради було обрано С. Клочурака. Фактично він виконував функції президента. Гуцульська республіка проіснувала до 11 червня 1919 р., тобто доти, коли румунські війська ввійшли до Ясіні. Багатьох членів Гуцульської народної ради в Ясіні арештували. Така доля спіткала й політичного лідера С. Клочурака⁷.

Отже, вищезгадані події спонукали до формування перших у регіоні політичних еліт, які переважно викристалізувалися з середовища культурно-освітньої інтелігенції. У складі дуалістичної Австро-Угорської монархії (1867–1918) регіон іменувався Підкарпаттям (за географічним розташуванням від центру). В офіційній хроніці регіон частіше називали угорською мовою Фелвідейком (Верхня Угорщина). Суспільно-політичне становище населення Закарпаття тоді було досить складним, оскільки загальносуспільні зміни майже не торкалися провінції. На цей стан речей впливала і слабка структурованість закарпатського суспільства, й відсутність політико-правових традицій управління, найбільшою політичною проблемою була відсутність власної політичної еліти. Її провідні функції взяла на себе національно-культурна інтелігенція (активність просвітителів), яка виконувала важливу роль у процесі політичної соціалізації громадян. Лише наприкінці Першої світової війни внаслідок піднесення національно-визвольного руху, посилення боротьби проти війни почала змінюватися й політична ситуація в регіоні. Відбувалося поетапне зростання національної самосвідомості українців, чому сприяв пошук шляхів національно-державного самовизначення, що привело до національно-культурного пробудження українців Закарпаття. Участь у пошуку політичної самоідентифікації закарпатської спільноти безпосередньо брала й закарпатська еміграція.

Отже, післявоєнна трансформація політичної системи відбувалася в умовах переважання реінтеграційних процесів. У цьому й полягали основні регіональні особливості видозміни політичних режимів у Закарпатті в першій половині ХХ ст. Вони характеризувалися кількома чинниками:

– *першим* серед них можна назвати суспільну роз'єднаність через національне й релігійне розмежування населення;

– *другим* можна вважати політико-державну невизначеність. У той час, коли всі слов'янські національності чітко взяли курс на незалежність нації, українці-русини Закарпаття вагалися, чим і користалися інші народності. Значний негатив у цей процес вносила відсутність власної міцної політичної еліти, котра

⁷ Вегеш М., Токар М., Басараб М. Карпатська Україна в контексті Українського державотворення: навч. посіб. Ужгород: Карпати, 2009. С. 23–28.

б спрямовувала населення в потрібне русло. Щобільше, серед місцевої еліти переважали ліберальні настрої угодництва, зокрема у відносинах з угорським політичним бомондом;

– *третім* була економічно-господарська слабкість Закарпаття, регіону, який традиційно вважався аграрним сектором. Тому спроби утримати історичне Закарпаття в межах слабкої в тогочасних умовах угорської політичної системи виглядали мізерними. Натомість ця ситуація впливала на чисельні спроби встановлення локально-автономних політичних режимів зі специфічними моделями владного порядку (Руська Крайна, Гуцульська Республіка).

І тільки складні зовнішньополітичні обставини завадили об'єднавчим процесам української нації, що згодом змусило закарпатців розпочати рух за входження регіону до складу новоствореної слов'янської держави – Чехословацької Республіки.

Консолідація політичної еліти в умовах розвитку демократичних процесів у регіоні як складової Чехословацької Республіки (1919–1938)

Новий політичний етап спонукав еліту Закарпаття (у цей час регіон отримав офіційну назву – Підкарпатська Русь) активно долучилися до політичного життя і стати суб'єктом єдиної території Чехословацької Республіки. Політична дійсність цього періоду базувалася на основах демократичного суспільства, а становлення багатопартійної системи дало поштовх різнобічному розвитку політичної думки, ідейної боротьби та політичної культури в регіоні. На практиці почалося формування нової політичної еліти, представники якої (громадсько-політичні лідери Григорій Жаткович і Антон Бескид (губернатори Підкарпатської Русі), Августин Волошин та ін.) висунули пріоритетне питання відстоювання дієвої автономії. Чехословацька політична система мала всі характерні риси демократичного суспільства, що насамперед виражалося в дієвості плюралізму, відповідальності за реалізацію законодавчих основ, практиці політичного рівноправ'я, формуванні основ дієвого громадянського суспільства. Процес залучення громадян до державно-політичного розвитку проходив крізь призму представницької демократії, посередниками якої виступали політичні партії. Варто зазначити, що трансформація політичної системи, а тим більше її стабілізація та поступова адаптація до неї закарпатських регіональних політичних еліт стала значним кроком уперед, порівняно з попередніми спробами такого типу. Навіть незважаючи на певну половинчастість цього процесу, прогрес у політичних поглядах, політичній свідомості місцевої еліти був очевидним.

Регіональну політичну еліту того часу можемо структурувати і крізь призму декількох підходів (соціогенетичного, географічного, етнічного)⁸. Насамперед через соціогенетичний підхід, який дає змогу визначити представників крайової політичної еліти за їхнім соціально-професійним походженням. Так, головними для структурування елітної групи є професійні, кар'єрні та освітні критерії, тож до політичної еліти належать особи, які здобули хорошу освіту й професійну підготовку (педагоги, священники, держслужбовці). За географічним підходом,

⁸ Токар М. Регіональна політична еліта: тенденції творення. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Політологія. Соціологія. Філософія*. 2009. Вип. 13. С. 297.

політичну еліту регіону становили місцеві жителі (народжені в краї). Таких осіб умовно можна назвати терміном «свої». Тож вихідці з місцевого регіону мали природне право зайняти провідні позиції у крайових владних структурах. Вихідці ж з інших регіонів Чехословаччини також зайняли нішу владних інститутів через цілеспрямовану політику засилля управлінців офіційною Прагою. Цю групу осіб умовно визначимо терміном «чужі».

Склад політичної еліти в краї не був однорідним. Її формували дві елітоутворювальні групи за принципом «свої–чужі». Цей поділ характеризує зацікавленість і мотивацію політичної діяльності. Адже «свої» представляли в регіоні місцеві кадри, які проходили організаційно-управлінський і фахово-професійний вишкіл у місцевих органах влади та й взагалі були вихідцями з Закарпаття. Їхній патріотичний інстинкт здебільшого працював на досягнення благ для регіону загалом, відстоювання інтересів місцевого населення перед державою. А «чужі» виступали медіаторами загальнодержавної політики на місцях, слугували опорою всього державного механізму, регуляторами відносин в контексті «центр–регіон». Проте ця група державно-управлінського апарату переважно виконувала стримувальні функції, тобто більше служила інтересам центру, аніж підтримувала ініціативу місцевої еліти діями. «Чужі» чітко виконували директиви центральної влади й проводили своєрідну опікунську діяльність, спрямовану на підтвердження закинутої з Праги тези про неготовність місцевих управлінців самостійно виконувати владні функції.

Тогочасна специфіка взаємовідносин центральної чехословацької влади з місцевими органами управління вказує на декілька головних шляхів елітоутворення. Передусім найвищу ланку місцевої еліти посіли губернатори (Григорій Жаткович (1920–1921), Петро Еренфельд (1921–1923), Антон Бескид (1923–1933), Антонін Розсипал (1933–1935), Костянтин Грабар (1935–1938), Іван Парканій (1938))⁹. Цей процес розпочався ще в 1919 р. Перехідним періодом керувала військова диктатура (Директорія з 5 членів як дорадчий орган при генералові Еннокю). 7 серпня 1919 р. головою Директорії призначили Г. Жатковича (фактично виконував функції губернатора до 1921 р.), а Цивільне управління в Ужгороді очолив чеський службовець Ян Брейха. У 1920 р. офіційно введено посади губернатора та віцегубернатора Підкарпатської Русі¹⁰.

Процес формування подальшої управлінської еліти здійснювався через ротацію державних службовців. Ці кадри політичного управління слугували основним гвинтиком державного механізму. Причому політика центральної влади констатувала засилля чеської та словацької державної та партійної номенклатури. Особливо це відчувалося напередодні й під час проведення парламентських виборів (таких у краї було проведено 4), коли з Праги надсилали значну кількість управлінських кадрів. Тоді здавалося, що «в Ужгороді можна розпочати

⁹ Токар М., Панов А. Адміністративно-територіальне будівництво. *Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура* / україномовний варіант українсько-угорського видання / під ред. М. Вегеша, Ч. Фединця; редкол.: Ю. Остапець, Р. Офіцинський, Л. Сорко, М. Токар, С. Черничко; відп. за вип. М. Токар. Ужгород: Вид-во «Ліра», 2010. С. 62.

¹⁰ Німенко М. І., Галас В. І. Адміністративно-територіальний устрій Підкарпатської Русі в контексті адміністративно-територіальної реформи сучасної України: історико-правовий екскурс. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/35625>

засідання палати депутатів і сенату, і обидві установи мали б досить членів, щоб ухвалювати постанови»¹¹. Найнижчу ланку управлінської еліти становили різноманітні представники організаційно-владних інституцій земського та окружного рівнів.

Другий шлях елітотворення пролягав через партійні кадри. Саме керівники політичних партій (принаймні провідних) виступили регуляторами суспільно-політичного життя краю, проміжною ланкою між державною елітою та громадянством. Тут також відчутним було засилля чеських партійних функціонерів.

Третій шлях – парламентарі, лідери, які з'являлися шляхом демократичних виборів. Виборча система характеризувалася пропорційним підходом, тобто голосуванням за партійні списки. Більшість крайових партійних структур для того, щоб отримати мандат довіри місцевого населення, використовували перевірний спосіб блокування з більш іменитим політичним гравцем-партією. Як наслідок, у загальних партійних списках з'являлися імена регіональних партійних діячів, які через парламентську діяльність могли впливати на політику центральної влади щодо регіону. Усі три названі шляхи підбирали політичну еліту як у середовищі «своїх», так і серед «чужих» (останнє в лідерських позиціях переважало).

Існувала ще одна група осіб, які претендували на входження до когорти політичної еліти. Це була інтелектуальна, національно-культурна еліта, яка охоплювала, крім політиків, ще й громадських діячів, просвітян, духовенство тощо. Цю групу становили переважно «свої» (місцеві кадри). Саме на їхні плечі й лягла вся відповідальність за тогочасні суспільно-політичні процеси в регіоні.

У 1920-х роках праякна офіційна влада розглядала Закарпаття як хороший політичний майданчик для поширення мережі загальнодержавних кадрів і посилення прочеських владних позицій. Отже, географічний підхід передбачає поділ на «своїх» (вихідців із місцевого регіону) і «чужих» (вихідців з інших регіонів) за територіальним походженням представників еліти. І, нарешті, етнічний підхід визначає етнічну структуру регіональної еліти відповідно до національної структури регіону, яка традиційно характеризувалася поліетнічністю. Відповідно до цього підходу розрізняємо представників крайової еліти за національною належністю. Тож управлінські посади займали службовці чеської, угорської, словацької, єврейської, німецької, руської (місцевої, не російської) етнічних груп.

Ще складнішим був принцип структурування за етнічним підходом у середовищі партійної еліти, де тільки серед руських партій розрізняли русофільські (проросійські та місцеві русинофільські) і проукраїнські політичні організації. Відповідне структурування відбувалося й у партіях інших національних меншин (чеських, угорських, єврейських, німецьких)¹². За такими характеристиками формувався політичний образ регіону, який мав урахувати ще одну суттєву позицію – взаємодію регіональних політичних еліт із загальнонаціональною

¹¹ Токар М. Політичні партії Закарпаття в умовах багатопартійності (1919–1939). Ужгород, 2006. С. 292.

¹² Токар М. Партії національних меншин Закарпаття (20–30-і роки XX ст.). Ужгород, 2002. 56 с.

елітою, без чого неможливе б було нормальне функціонування держави. Ключовими функціями еліти стало налагодження специфічних відносин із центром, впровадження в регіоні його настанов, реалізація специфічних інтересів свого регіону. Незважаючи на особливості й відмінні риси, центральні та регіональні політичні еліти перебували в чітко вираженій ієрархічній залежності. Щодо першої, то вона виконувала роль зверхнього суб'єкта контролю за суспільно-політичними відносинами. Інша ж – оберігання автономних крайових інтересів у відносинах центру з регіоном. Що ж до актуальних викликів політичної еліти в краї, то природно розуміємо їхню мотивацію та інтеграцію зусиль на вирішення пріоритетних завдань тогочасного суспільно-політичного розвитку.

Загалом, упродовж 1920–1930-х років викристалізувалися два ключові політичні блоки, в середовищі яких формувалася політична еліта: 1) *українофільської*¹³; 2) *русофільської*¹⁴ орієнтацій (сюди входив і русинофільський напрям). Ці два напрями вели між собою гостру боротьбу за національну ідентичність жителів регіону та їхнє політико-державне самовизначення.

Русофільська політична думка не була однорідною. Тут існували специфічні течії, які, на перший погляд, визнавали спільну ідею – крайовий автономізм і автохтонність місцевого «руського» населення. Щоправда, русофіли були втягнуті в політико-партійні маніпулятивні ігри та загравання з мадяронством і проросіяньством. Натомість русинофіли не зуміли в цьому контексті відстояти свої межі національно-культурної ідентифікації, а місцева еліта не спромоглася структуруватися і була поглинута саме русофільським рухом. Об'єднавчим центром русофілів слугувало «Культурно-просветительское общество имени Александра Духновича» (1923–1944), яке консолідувало лідерів русофільства, зокрема Андрія Гагатка, Йосипа Камінського, Андрія Бродія, Степана Фенцика та ін.¹⁵

Український політичний напрям на Закарпатті представляли лідери небагатьох політичних партій¹⁶; проукраїнська ж еліта формувалася завдяки своєрідній політичній культурі. Вони не намагалися протистояти один одному, а навпаки – співпрацювали між собою. Така ситуація мала позитивний вплив на консолідацію і політичних, і неурядових організацій українського спрямування. Об'єднавчим центром українців регіону слугувало товариство «Просвіта» (1920–1939)¹⁷. Яскраво проявилася і партійне лідерство, громадсько-політичне гартування пройшли такі представники української політичної еліти, як А. Волошин, С. Клочурак, А. Штефан, брати Брацайки, перша жінка-політик у

¹³ *Українофіли в Закарпатті* – прихильники єдності українського народу в етнографічних межах його проживання. Політично відстоювали ідею Соборної України, згуртувавшись у громадські організації та політичні партії українського спрямування.

¹⁴ *Русофіли в Закарпатті* – прихильники єдності місцевих русинів із російським народом. Вважали місцевих жителів його етнографічною гілкою. Політично відкидали ідею Соборної України, згуртувавшись у громадські організації та політичні партії антиукраїнського спрямування. Напряму мав і менше розгалуження – русинофіли.

¹⁵ Токар М. Громадські організації. *Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура / українськомовний варіант українсько-угорського видання / під ред. М. Вегеша, Ч. Фединєць; редкол.: Ю. Остапєць, Р. Офіцинський, Л. Сорко, М. Токар, С. Черничко; відп. за вип. М. Токар].* Ужгород: Ліра, 2010. С. 91–92.

¹⁶ Токар М. Проукраїнські політичні партії Закарпаття в 1919–1939 роках. Ужгород, 2001. 176 с.

¹⁷ Токар М. Громадські організації... С. 89–91.

регіоні – Ірина Невицька та ін. Передову роль вони відігравали і в надпартійному представницькому органі еліти – Першій Руській (Українській) Центральній Народній Раді (ПР(у)ЦНР).

Так, у регіоні чітко виділялися управлінська, адміністративна, партійна й інтелектуальна еліти, які формували нормативно-правовий, бюджетно-фінансовий, податковий, організаційний, управлінський, політико-партійний і культурно-національний простір.

Цим процесам сприяла демократизація суспільно-політичного життя. Почала поступово розвиватися нова державна структура на Закарпатті, інтегруватися в політичну систему Чехословаччини. Це сприяло становленню нової регіональної політичної еліти, представники якої висунули пріоритетне питання боротьби за надання краю дієвої автономії.

Упродовж 1920–1930-х років вияви політичного плюралізму привели до безпосередньої участі громадян в політичній еволюції держави. Процес залучення громадян до державного управління проходив крізь призму представницької демократії, посередниками якої були політичні партії. Саме багатопартійна система, що мала і позитивні, і негативні ознаки, сприяла більш швидкій політичній соціалізації громадян, набуттю досвіду політичної боротьби під час парламентських виборів. Але все це нівелювалося небажанням реалізовувати автономію регіону на практиці.

Які ж проблеми стояли перед місцевою елітою? Отже, пріоритетним питанням була реалізація політичної автономії. Враховуючи той факт, що Підкарпатська Русь була аграрним регіоном, земельне питання за наявності здебільшого сільськогосподарського населення з його потребами відчутно переважало інші. Анонсовану ідею реалізації земельної реформи сприймали як найбільш вдалий крок до порозуміння центральних органів влади з місцевими. Проте ні місцева еліта, ні її представники в центральних ешелонах влади так і не спромоглися бодай наблизити «проблему № 1» до її бажаного вирішення. Ймовірним наслідком віддаленості реалій від перспективних планів стало непорозуміння між різноорієнтованою регіональною елітою. Її ідеологічні та національні розбіжності чи не найбільше шкодили вирішенню всіх наявних проблем тогочасного розвитку й вказували на неспроможність знайти компроміс у ключових питаннях. Реалізації чи, певною мірою, визначенню пріоритетних напрямків заважала й відсутність однорідної елітної маси серед місцевих управлінських кадрів. Займання вищих державних посад у краї представниками місцевої еліти ставало дедалі відчутнішою потребою. Але здійснити це було надскладно, оскільки система кадрового забезпечення була строго підпорядкована центральним установам.

А проте, празька влада не намагалася забезпечити місцеві управлінські інститути за рахунок місцевих кадрів. Їм це було не вигідно й стратегічно не виправдано. Ще однією «білою плямою», яка потребувала уваги представників політичної еліти в краї, стало так зване «мовне питання». Його вирішення перебувало в політичній площині й вимагало здійснення освітньої реформи. Проте національно-політичні розбіжності елітних груп і тут стали на заваді, не допомогли навіть спроби втручання центральної влади. Щобільше, мовна проблема

так і не була остаточно вирішена у міжвоєнний період. Значно легше місцевій політичній еліті було стати на захист культурно-національних і духовно-релігійних інтересів місцевих жителів, оскільки багато її представників походили саме з цієї соціально-фахової групи.

На перелічені виклики часу політична еліта мусила реагувати. І хоча переважно можна говорити про невдачі місцевої політичної еліти, спроби вирішення нею визначених проблем заслуговують уваги. Отже, поняття «політична еліта» має декілька змістовних характеристик. Найперше її можна розуміти, як крайову владну еліту, що складається з осіб, які займають основні посади в органах державної влади й місцевого самоврядування в краї і безпосередньо, так би мовити, за посадами, впливають на процес прийняття політичних рішень. До цієї когорти належали й парламентарі, які представляли регіон на загальнодержавному рівні, а також особи, які не тільки мали владні повноваження, а й представляли крайову партійну еліту, провідні громадські організації, інтелектуальну та ділову верхівку регіонального соціуму.

Українська політична еліта у міжвоєнний період на Закарпатті викристалізувалася в жорсткій ідеологічній боротьбі (політико-державній, партійній, культурно-національній, мовній). Однією з головних і промовистих специфічних переваг у політичній еволюції еліти була демократична політична система в Чехословацькій Республіці, яка сприяла розвитку демократичних цінностей, свободі слова, друку, зібрань, партійного плюралізму та громадянського суспільства в міжвоєнному Закарпатті. Для регіону це був шанс вирватися зі стану громадсько-політичної та культурно-освітньої відсталості. В авангарді еволюції політичного руху в регіоні стали представники місцевої культурно-національної інтелігенції, які й представляють українську політичну еліту Закарпаття 1920–1930-х років.

Серед місцевої еліти особливо виділявся Августин Волошин – громадсько-політичний, культурний, релігійний діяч Закарпаття, депутат чехословацького парламенту (1925–1929), лідер Християнсько-народної партії (1925–1938), прем'єр-міністр Карпатської України (1938–1939), депутат союму і президент Карпатської України (1939)¹⁸. Політична діяльність не була основою життя Волошина. Він займався нею в силу вимог часу як визнаний провідник карпато-українського населення регіону, однак зумів пройти шлях від лідера партії до прем'єра крайового уряду і Президента Карпатської України.

Політична еліта в Карпатській Україні (1938–1939)

Восени 1938 – весною 1939 рр. український національно-культурний і політичний рух еволюціонував у державний інститут політичної системи. Саме на цьому етапі розвитку майже двадцятирічна політична активність партій українського спрямування досягла своєї вершини і перетворилася у структурно-організаційну й політично вивірену спроможність консолідувати партійні сили й очолити державне керівництво.

Попри те, що празький уряд постійно зволікав із виконанням своїх обіцянок щодо автономії краю, перший етап був реалізований тільки 8 жовтня 1938 р.

¹⁸ Вегеш М. М., Віднянський С. В. Августин Волошин: монографія. 5-те вид. дооп. і змінене. Ужгород; Київ: РІК-У, Інститут історії України НАН України, 2022. 512 с.

2 вересня 1938 р. представники елітних кіл русофілів і українців підписали декларацію з вимогами приєднання Пряшівщини, де проживали русини, до Підкарпатської Русі, а також про надання фінансової допомоги верховинським округам і персональну заміну представників в урядових установах.

У Празі 21 вересня 1938 р. відбулися переговори, в яких взяли участь Едмунд Бачинський, Іван П'єщак, Петро Коссей, Степан Фенцик, Андрій Бродій, Юлій Фелдешій, Петро Жидовський, Юліан Ревай. Усі вони були депутатами Чехословацького парламенту від Закарпаття. Тоді ж Закарпаття відвідала делегація американських русинів у складі І. Попа, І. Янчишина й О. Геровського, яка «мала допомогти парламентарним представникам обох груп вирішувати актуальні політичні проблеми краю»¹⁹.

На початку жовтня 1938 р. переговори між представниками двох напрямів були відновлені з метою створення автономного уряду Підкарпатської Русі. На засіданні 7 жовтня 1938 р. прийняли постанову про те, що членами уряду можуть бути тільки депутати празького парламенту й сенату. Того ж дня представники русофільського блоку запропонували проєкт децентралізації державної і виконавчої влади, який складався з восьми пунктів. 8 жовтня в Ужгороді була створена Національна Рада Підкарпатської Русі, до якої ввійшли Йосип Камінський, Василь Гомічков, Михайло Демко (Центральна Руська Народна Рада), Августин Волошин, Юлій Брацайко, Дмитро Німчук (Перша Українська Народна Рада), Андрій Бродій, Юлій Фелдешій (Автономно-землеробський союз), Едмунд Бачинський, Петро Коссей (Республіканська землеробська партія), Степан Фенцик (Руська національно-автономна партія), Юліан Ревай (Соціал-демократична партія Підкарпатської Русі), Іван П'єщак (Автономно-землеробський союз Пряшівщини), Петро Жидовський (Республіканська землеробська партія Пряшівщини)²⁰. Отже, до складу Національної Ради Підкарпатської Русі ввійшли представники всіх основних політичних сил краю.

На першому засіданні Ради ухвалили Меморандум, який закінчувався вимогою негайно прийняти закон про Підкарпатську Русь. 8 жовтня 1938 р. прем'єр-міністр Чехословаччини Ян Сирови звільнив із посади губернатора краю Костянтина Грабаря і призначив натомість Івана Парканія. Останній вкотре наголосив на головних вимогах Національної Ради Підкарпатської Русі.

Аналогічні суспільно-політичні процеси відбувалися у Словаччині. Лідери Словаччини зібралися 6 жовтня 1938 р. у Жиліні й вимагали автономних прав. 7 жовтня 1938 р. прем'єр-міністр Я. Сирови задовольнив їхні прохання і Й. Тісо був призначений прем'єр-міністром Словаччини. Треба наголосити, що Я. Сирови, згідно з 60-м параграфом Конституції Чехословаччини, був повірений виконувати під час відсутності Едварда Бенеша (емігрував 5 жовтня 1938 р.) президентські обов'язки.

Перший автономний уряд Підкарпатської Русі було сформовано 11 жовтня 1938 р., його очолив Андрій Бродій – лідер русофільського напрямку в краї.

¹⁹ Вегеш М., Міщанин В., Палінчак М. Політична історія Закарпаття крізь призму українсько-го державотворення. 1918–1950: монографія. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2022. С. 158.

²⁰ Там само. С. 159.

Міністрами стали Е. Бачинський і Ю. Ревай. Опісля міністерську посаду зайняв С. Фенцик, а А. Волошина та І. П'єщак призначили державними секретарями. До першого автономного уряду ввійшло четверо представників русофільського і двоє українського напрямку, що загалом відображало співвідношення між двома головними політичними силами в краї. Автономний уряд А. Бродія провів три засідання (15, 18, 22–23 жовтня 1938 р.), на яких було розглянуто й затверджено головні органи управління, що склалися з 9 міністерств, здійснено роботу зі встановлення кордону зі Словаччиною, розглянуто інші внутрішньополітичні питання²¹.

Однак невдовзі з'ясувалося, що А. Бродій вже тривалий час працював на Угорщину під псевдо «Берталон». Чехословацький уряд звинуватив його в порушенні «Закону про охорону республіки» і дав санкцію на арешт²².

Після арешту А. Бродія новим прем'єр-міністром чехословацький уряд призначив А. Волошина – лідера українського напрямку в краї. Він у присутності міністра Е. Бачинського, чеського генерала О. Сватека і віцегубернатора краю О. Бескида склав присягу на вірність Чехословацькій Республіці. У виголошеній 26 жовтня 1938 р. промові А. Волошин заявив, що забезпечить «народом Підкарпатської Русі їх культурні, національні та господарські здобутки... без різниці національної та релігійної»²³. 27 жовтня 1938 р. у газеті «Нова свобода» було опубліковано звернення Української Народної Ради «До всіх українців по цілому світі! До всіх українських партій, організацій, груп, товариств в Галичині, Буковині, Бесарабії, Наддніпрянській Україні, Канаді, Сполучених Державах Америки і взагалі до українців, де б вони не проживали», яке свідчило про чітку українську спрямованість уряду А. Волошина: «Ми віримо, – говорилося у зверненні, – що великий 50-мільйоновий український народ підійме й надалі своє велике слово і не допустить, щоб наші віковічні вороги накладали на нас пута, знов садили нас в тюрми»²⁴. А. Волошин сформував новий уряд винятково з представників українського напрямку. Виняток становив Е. Бачинський. Призначаючи А. Волошина прем'єр-міністром, чехословацький уряд покладав на нього великі надії як на поміркованого політичного діяча, сподіваючись на його нейтралітет у внутрішній політичній боротьбі, що не припинялася в краї. А. Волошин добре це усвідомлював, коли закликав місцеве населення виконувати «правильно свої повинності в межах Чехословацької Республіки»²⁵.

Тож саме на межі 1938–1939 рр. українська політична еліта Закарпаття викристалізувалася навколо двох напрямів, які все ж мали однакову мету – єдність української нації в одній державі:

1) *поміркованої* групи старої інтелігенції, яка очолила державотворчі змагання 1918–1919 рр. і досягла вершини із здобуттям незалежності Карпатської

²¹ Там само. С. 161–162.

²² Вегеш М., Токар М., Басараб М. Карпатська Україна в контексті Українського державотворення... С. 58.

²³ Вегеш М., Міщанин В., Палінчак М. Політична історія Закарпаття... С. 164.

²⁴ Вегеш М., Токар М., Басараб М. Карпатська Україна в контексті Українського державотворення. С. 59–60.

²⁵ Вегеш М., Міщанин В., Палінчак М. Політична історія Закарпаття... С. 166.

України в 1939 р. (А. Волошин, брати М. і Ю. Брацайки, брати Ф. і Ю. Реваї та ін.);

2) *радикально-націоналістичної* молоді, яка, пройшовши хороший патріотичний вишкіл у міжвоєнний період, захопилася ідеологією українського націоналізму й була готова зі зброєю в руках захищати українську незалежність, докладаючи зусиль до здобуття незалежності Карпатської України (Степан Росоха, Іван Рогач та ін.).

Політичні погляди А. Волошина можна простежити в офіційних документах, зокрема про офіційну назву території «Карпатська Україна», офіційну мову – українську та ін. Найвищу відповідальність за карпатський народ відчитуємо і в тексті «Маніфесту до українського народу Підкарпаття» (10.11.1938)²⁶.

Як ідеологічно-політична течія українська регіональна еліта ідейно базувалася на традиціях народовців XIX ст. Соціальною базою течії була національна творча інтелігенція, частина греко-католицького духовенства. Центром практичного єднання українофілів Закарпаття стала Перша Руська (Українська) Центральна Народна Рада (ПР(у)ЦНР) – надпартійне об'єднання провідних політиків-українців, а також українські політичні партії, культурно-національні громадські організації, серед яких авторитетом виділялися Товариство «Просвіта»²⁷, молодіжний «Пласт»²⁸, педагогічні товариства. Наприкінці 1930-х років українська політична течія в Закарпатті перемогла опонентів і стала готовою для реалізації своєї мети – створення національної держави у формі республіканської Карпатської України. Однак розвинути державотворчий потенціал завадили міжнародні чинники, пов'язані з початком Другої світової війни, яка фактично розпочалася раніше офіційно визнаної дати – не у вересні, а в березні 1939 р. окупацією території Закарпаття профашистською Угорщиною.

Після створення у 1939 р. єдиної продержавної партії Українське національне об'єднання (УНО) в Карпатській Україні серед лідерів та їхнього оточення особливої популярності набуває ідеологія українського націоналізму. Проте А. Волошин та його прихильники залишилися на більш поміркованих, а не радикальних позиціях. Український націоналізм УНО у 1939 р. символізував авторитарний тип правління. Монополізація політичної влади здавалася найдосконалішим виходом із тодішньої ситуації, хоча розбудова

²⁶ Токар М. Ю. Українська політична думка 1920–1930-х років на Закарпатті. Політичні погляди діячів Карпатської України. *Історія політичної думки України*: підручник / за заг. ред. Н. М. Хоми; І. Вдовчин, І. Вільчинська, Є. Перегуда та ін. Львів: Новий Світ-2000, 2017. С. 349, 362.

²⁷ *Товариство «Просвіта»* – українська культурно-освітня громадська організація, створена 9 травня 1920 р. в Ужгороді. Лідери: А. Волошин, Ю. Брацайко, І. Панькевич, С. Клочурак та ін. Інтегрувала в своїх лавах весь спектр проукраїнського населення Закарпаття. Діяла на базі філій, клубів-читалень, проводила масштабну просвітницьку роботу серед населення, освітньо-виховну, наукову, видавничу діяльність. Члени «Просвіти» слугували опорою українських політичних партій міжвоєнного Закарпаття.

²⁸ *Товариство «Пласт»* – українська молодіжна патріотична організація, створена у вересні 1921 р. у м. Берегове при місцевій гімназії. Лідери-засновники: А. Дідик, М. Демчук, К. Заclinський, І. Гриць, А. Алиськевич, В. Комаринський та ін. Головна мета – патріотичне, громадянське, християнське виховання молоді.

однонаціональної партійної проурядової організації сприймалася як ідеологія фюрерства (принаймні в партії). Така позиція мала виправдання, а схиляння урядовців перед Німеччиною не було яскраво вираженим і формувалося із зовнішньополітичної ситуації на Європейському континенті. Деякі лідери партії (наприклад, Федір Ревай) пішли найрадикальнішим шляхом унаслідок внутрішніх і зовнішніх кризових обставин. Таким способом вони намагалися призупинити політичний хаос у краї, а Августин Волошин цьому не особливо противився. Тому цей шлях був обраний як прийнятний в тогочасних умовах і мав вирішити два головні завдання:

– згуртувати й об'єднати всі національно-українські політичні й культурні сили та єдиним фронтом виступити на захист своїх завоювань;

– не давати можливості організувати потужну опозицію, яка б звела нанівець всі намагання українського об'єднання створити передумови побудови повної автономії Закарпаття.

Августин Волошин 14 березня 1939 р. проголосив державну незалежність Карпатської України. Це рішення мав затвердити сойм – крайовий парламент, що й сталося наступного дня. Засідання сойму проходили у той час, коли угорська армія вже вторглася на територію Карпатської України²⁹. За декілька днів вона припинила існування внаслідок окупації сусідньої держави, а політична і культурна інтелігенція зазнала репресій.

Втрата функціональності політичної еліти в роки угорської окупації регіону (1939–1944) та особливості політичного елітотворення в роки радянської влади на Закарпатті (1944–1990)

Після поразки державотворення Карпатської України в регіоні встановився жорсткий угорський режим. Усе, пов'язане з українством, переслідувалося й знищувалося. Панівними стали ідеї угорського реваншизму, повернення території історичного Закарпаття у лоно Святостефанської коронної імперії (Угорське королівство). Поширювалася пропаганда щодо сприйняття угорців спорідненою до місцевих русинів нацією, намагання реанімувати процес однорідності угорусів. Водночас угорський окупаційний режим розгорнув активну акцію знищення кращих представників елітних груп у регіоні. Розпочалася чергова хвиля мадяризації, засилля угорців на управлінських посадах.

Найвищі посади в управлінні регіоном (окупована територія отримала нову назву – Підкарпатська територія) посіли: урядовий комісар – Юлій Марина (15 березня 1939 р. – 7 липня 1939 р.), військовий комісар – Бейла Новакович (20 березня 1939 р. – 7 липня 1939 р.), регентський комісар – Жігмонд Перені (з 7 липня 1939 р.), Міклош Козма (з 12 вересня 1940 р.), Вілмош Пал Томчані (з 5 січня 1942 р.), урядовий і військовий комісар – Андраш Вінце (1 квітня 1944 р. – 19 жовтня 1944 р.)³⁰.

²⁹ Вегеш М., Токар М., Басараб М. Карпатська Україна в контексті Українського державотворення... С. 80–83.

³⁰ Офіцинський Р. Закарпаття у складі Угорщини (1939–1944). Національно-культурна політика. *Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура* / україномовний варіант українсько-угорського видання / під ред. М. Вегеша, Ч. Фединець; редкол.: Ю. Остапець, Р. Офіцинський, Л. Сорко, М. Токар, С. Черничко; відп. за вип. М. Токар. Ужгород: Ліра, 2010. С. 203.

Парламент Угорщини 22 червня 1939 р. легалізував окупацію та анексію Карпатської України, прийнявши Закон № VI «Про з'єднання Підкарпатської території з Угорською державою». Невдовзі замість військової адміністрації було створено регентський комісаріат для управління Підкарпатської території. Найвища в регіоні посада регентського комісара прирівнювалася до посади губернатора з необмеженими правами, мала вплив на всі справи в регіоні, а сам комісар підпорядковувався винятково регенту Міклошові Горті (у деяких випадках і прем'єр-міністру). Було здійснено й адміністративно-територіальну трансформацію³¹. Регентський комісаріат, будучи дорадчим органом, складався з угорських або проугорських службовців, як і інші важливі політичні посади в краї.

Своєрідність виборності органів влади в цьому випадку кардинально відрізнялася від демократичних традицій формування політичної влади в чеський період. Принцип кооптування від регіональних представництв до вищих державних органів влади визначався характеристиками авторитарного політичного режиму. Партійна система Угорщини повернула порядки «австро-угорської» доби і про обіцяні автономні партії в Закарпатті могли забути. Через те, що поповнення депутатського корпусу в угорський парламент відбувалося в краї шляхом кооптації «кращих» представників місцевої еліти, то й про систему плюралістичного вибору у цей час говорити не доводиться³². У цих напрямках також чітко прослідковувалося намагання повністю контролювати елітні групи й вибірково (час від часу) допускати їх до рівноправного статусу з панівною угорською елітою. Можна простежити певні тенденції в політико-партійному житті, коли центральною владою регламентувалися умови створення й діяльності політичних партій. Характеристика, загалом, виглядає так: незацікавленість в існуванні автономних, незалежних від Будапешту партійних структур, їхнє злиття із загальнодержавними партіями або формалізація їхніх функцій, підпорядкування їхньої ідеологічної, політичної та національної орієнтації загальнонаціональним угорським інтересам. У цю шкалу вписується повне підпорядкування місцевої партійної еліти та її перетворення на виразника саме загальнодержавних інтересів. Це стосувалося і парламентського представництва від Підкарпатської території.

У травні 1939 р. відбулися вибори до угорського парламенту, який був двопалатним (верхня і нижня палати). Проте їх не проводили на окупованих землях. Спершу, за задумом Будапешта, до складу парламентських палат могли бути обрані лише представники угорських партійних списків. Натомість увели практику кооптування – вибіркоче залучення до парламентської діяльності перевірених політиків від краю. У такий спосіб планували «запросити» до парламентської діяльності від регіону 10 осіб у палату депутатів та 6 у верхню палату угорського парламенту. Розроблений закон про вибори взагалі унеможлилював виборність від краю. Так, у запланованих парламентських виборах 30 червня 1940 р. участь могли брати тільки особи, які досягли віку 26 років

³¹ Там само. С. 198–199.

³² Офіцинський Р. Політичний розвиток Закарпаття у складі Угорщини (1939–1944). Київ, 1997. С. 107–112.

(жінки з 30 років), мали угорське громадянство не менше 10 років і щонайменше 6 років – постійне місце проживання. Згодом з'явилися нові абсурдні умови для виборців. Тож свідомо юридична колізія не дала можливостей реалізувати класичний виборчий процес у регіоні³³. Кооптування до угорського парламенту в краї здійснювалося тричі (листопад 1938 р., травень–червень 1939 р., листопад 1942 р. – січень 1943 р.). Усього до складу парламенту було кооптовано 26 осіб, передусім відомих проугорськими орієнтаціями.

Регіональна парламентська еліта об'єднувалася у створеному 1939 р. Угорському парламентському клубі. Серед найактивніших представників депутатського корпусу виділялися знані в краї та за його межами політики А. Бродій, С. Фенцик, Ю. Фелдешій, Й. Камінський, Е. Корлат та інші. Крім названих політиків, до складу угорського парламенту в різні часи були залучені Олександр Ільницький, Іштван Ганьо, Стефан Будаї, Петро Дем'янович, Андрій Кричфалушій-Грабар, Олександр Стойка, Вілмош Томчани (верхня палата), Юрій Бенце, Іван Бокшай, Аладар Возарій, Петро Гайович, Кароль Гоккі, Володимир Гомічков, Петро Гопко (Кікінеші), Михайло Демко, Ференц Еґрі, Еден (Едмунд) Жегора, Євген Ортутай, Адальберт Рішко, Олександр Чуга, Іван Шпак (нижня палата)³⁴. Проте в умовах функціонування режиму М. Горті значущих результатів депутатський корпус від регіону не досяг. У їхній компетенції щодо винесення на обговорення широкої парламентської еліти переважали питання соціального й освітнього спрямування, земельного реформування і міжнаціонального спокою. Щодо проблем політичної автономії краю, то ставало дедалі зрозуміліше, що офіційний Будапешт до 1938 р. розігрував карту автономії для вирішення власних територіальних амбіцій, а заради досягнення цієї мети безкорисливо використав потужний русофільський рух. Після 1939 р. у світлі досягнення цієї мети питання автономії краю безапеляційно пригальмовувалося в зародку. Діяльність депутатів угорського парламенту від регіону призупинилася внаслідок його розпуску через окупацію Угорщини фашистською Німеччиною 19 березня 1944 р.³⁵

А вже наприкінці 1944 р. відбулися події, пов'язані з черговою зміною політичного режиму на Закарпатті. Наступ Червоної армії в Карпатах змусив окупаційну угорську владу покидати важелі державного управління. Відтак починається новий елітотворчий процес, формуються нові політичні реалії, адаптація до радянської політичної системи тощо. Варто зазначити, що особливістю суспільно-політичної ситуації того часу стало «паралельне існування» декількох політичних адміністрацій – народні комітети, чехословацька владна адміністрація, військові комендатури радянської Червоної армії. Одночасно з цими процесами штучно (під силовим контролем комуністів) організувався рух за возз'єднання з Радянською Україною. Цей короткий період у регіональній

³³ Там само. С. 108–109.

³⁴ Магочі П. Р. Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь (1848–1948). Ужгород, 1994. С. 149.

³⁵ Остапеч Ю., Токар М. Закарпаття через призму політичних виборів: монографія. Ужгород: Вид-во «Карпати», 2009. С. 107–108. (Серія «Studia Regionalistica»).

політичній історії від 1944 р. до початку 1946 р. отримав назву напівдержавного (перехідного) політико-правового статусу – Закарпатська Україна. Створювалися розгалуження народних комітетів як органів місцевого самоврядування. Проте їхнє формування лише частково відбувалося з народної ініціативи³⁶. Звісно, важливі контрольні функції було покладено на представників військового командування Червоної армії, які призначали керівництво населених пунктів. Заразом на своїх посадах залишалися місцеві чиновники, які мали чималий досвід роботи в чехословацьких та угорських управлінських органах. Проте з часом комуністичні функціонери і радянські працівники витіснили з управлінських посад старих службовців, невдовзі монополізувавши владу в своїх руках. А контроль радянських силових структур над політичними органами Закарпатської України став нормою життєдіяльності в краї³⁷.

Нова влада взяла курс на нищення «старого» апарату управлінців і службовців, категорично виступаючи проти повернення до «чеського плюралізму» з розгалуженою багатопартійною системою. Було чітко сформовано однопартійну систему з монополізувальною роллю в суспільстві. Тому всі інституції на місцях мусили мати кадровий резерв із комуністичних організацій, яким і мало бути доручено управління суспільно-політичними процесами в регіоні.

Із 19 жовтня 1944 р. по 15 грудня 1945 р. консолідаційним центром елітотворення була Комуністична партія Закарпатської України (КПЗУ). Вона проголосила себе правонаступницею Закарпатського крайового комітету Комуністичної партії Чехословаччини (діяла у 1921–1938 рр.), але з повним очищенням кадрового потенціалу від «старих» партійців. На Установчій конференції в Мукачевому було обрано Центральний Комітет партії, до складу якого увійшло 23 особи, а управління було доручено таким лідерам, як Степан Борканюк, Іван Ваш, Микола Климпотюк, Іван Ловга та ін. Першим секретарем ЦК КПЗУ став Іван Туряниця, його заступником – Дмитро Тарахонич, а секретарями – Степан Вайс та Іван Ледней³⁸.

За період із листопада 1944 р. по січень 1946 р. представники регіональної політичної влади сформували інститут політичної еліти. Усі зміни і перетворення відбувалися й реалізовувалися з ідеєю народної влади. У багатьох населених пунктах обирали Народні комітети, до складу яких входили робітники, селяни, колишні партизани, представники інтелігенції та духовенства, однак перевага надавалася все ж комуністам. Саме вони й очолили рух за возз'єднання краю з Радянською Україною, представляючи частину закарпатців на різноманітних партійних і народних конференціях та зібраннях. Делегати Першого з'їзду Народних комітетів, серед яких були представники різних соціальних, професійних, вікових, національних груп населення, прийняли «Маніфест возз'єднання

³⁶ Макара М. П. Закарпатська Україна: шлях до возз'єднання, досвід розвитку (жовтень 1944 – січень 1946 рр.). Ужгород, 1995. С. 44.

³⁷ Остапєць Ю., Токар М. Закарпаття через призму політичних виборів... С. 108.

³⁸ Петрецький В. Особливості політичного елітотворення в Закарпатській Україні (1944–1946 рр.). *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Політологія. Соціологія. Філософія*. 2014. Вип. 17. С. 123.

краю з Радянською Україною»³⁹. Фактично ці соціальні групи претендували на місце в крайовій політичній еліті. Однак «підтримка акту возз'єднання населенням неукраїнських етнічних груп мала глибокий політичний зміст, що логічно підтверджувало історичні традиції нашого краю»⁴⁰.

Нова влада також афішувала прозору й відкриту процедуру широкого залучення народних мас до формування органів влади на місцях, до управління державних та господарських інститутів⁴¹. Саме їм у перші повоєнні роки судилося впливати на якнайшвидшу нормалізацію суспільних відносин, відбудову й розвиток основ господарства, здійснення інших першочергових реформ. Перші органи нової влади – народні комітети – насправді не обирались, а призначались командирами військових частин. Структурно тимчасовий народний комітет формувався у складі до 10 активних осіб. Хоча заради справедливості варто зазначити, що кадрів бракувало. Тому в перші роки до складу комітетів вводили й колишніх чехословацьких чиновників, і місцевих представників інтелігенції, навіть духовенства. Були випадки, коли Народні комітети формували з представників чехословацьких військ або відновленого чехословацького уряду. Але завдяки працівникам радянської влади всі ці процеси були поодинокими й надмірно політизувалися. І жодних натяків на відновлення демократії, до якої встигли закарпатці звикнути за часів Чехословаччини, не було. Усі без винятку органи місцевої влади в містах і селах формувалися під пильним контролем представників військових частин Червоної армії, радянських політпрацівників.

По суті, в управлінській системі краю у цей час діяло двовладдя, але вся реальна влада зосереджувалася в руках підконтрольних силовим і військовим структурам осіб. Із часом владний контроль почав переходити від військових до комуністів, які й очолили радянізацію регіонального простору на всіх рівнях.

Як уже зазначено, політичну еліту регіону було офіційно сформовано на Першому з'їзді народних комітетів. Тут обрали представників вищого органу удержавної влади Закарпатської України – Народну Раду (НРЗУ) у складі 17 осіб⁴². Це був законодавчий орган, а виконавчо-розпорядчу структуру представляв уряд Закарпатської України. Головою НРЗУ став І. Туряниця, заступниками – Петро Лінтур і Петро Сова. Різноманітні управлінські відділи очолили також представники нової генерації прихильників радянської влади: відділ внутрішніх справ і державної безпеки – І. Ваш, відділ комунального господарства – П. Сова, відділ фінансових справ – Т. Івашко, відділ землеробства – М. Молдавчук, відділ лісового господарства – М. Цуперяк, відділ промислу і торгівлі – С. Вайс, відділ юстиції – С. Борецький, відділ освіти – І. Керча, відділ комунікацій – Г. Русин, відділ охорони народного здоров'я – Й. Керечанин, відділ соціальної опіки – Ф. Чекан⁴³. Саме ці особи й стали новою політичною елітою регіону.

³⁹ Остапеч Ю., Токар М. Закарпаття через призму політичних виборів... С. 109.

⁴⁰ Макара М. П. Закарпатська Україна: шлях до возз'єднання... С. 93.

⁴¹ Макара М. Встановлення на Закарпатті радянської політичної системи. *Нариси історії Закарпаття*. Ужгород: Закарпаття, 2003. Т. III. (1946–1991). С. 35–72.

⁴² Петрецький В. Особливості політичного елітотворення в Закарпатській Україні... С. 125.

⁴³ Там само.

Урешті, формування державно-адміністративного управління, яке розпочалося у грудні 1944 р. і здійснювалося швидкими темпами вже в січні 1945 р., завершилося повноцінним наповненням вертикалі політичної влади в Закарпатській Україні. А впродовж березня–травня 1946 р. почала формуватися стала система місцевих органів державної влади, що втілювалася в організації так названих радянських виконавчих комітетів, їхніх відповідних відділів та управлінь.

Отже, на Закарпатті після Другої світової війни було створено умови для залучення до активної громадсько-політичної діяльності ширшого кола громадян. Ставлячись до місцевого населення з недовірою (підозри у співпраці з колишніми режимами), нова влада віддавала перевагу прибулим зі східних районів України функціонерам, значній кількості партійних і радянських працівників, комсомольським активістам та досвідченим спеціалістам. Ідеологічна політика здійснювалася й через громадсько-політичну та виховну роботу культосвітніх установ, бібліотек, клубів. У квітні–травні 1946 р. шляхом перетворення Народних комітетів у Ради депутатів трудящих на Закарпатті було ініційоване показове народовладдя. Так чи так, на цьому етапі радянізації регіону ядром політичної системи залишалися комуністи, їхня партія цілковито контролювала суспільно-політичні процеси й монополізувала всі важелі крайової життєдіяльності. Головним завданням тогочасності стало зміцнення й активізація органів радянської влади, встановлення радянських порядків, дотримання соціалістичної справедливості тощо. Посилювалася ідеологічна робота, особливо в середовищі людей, які не довіряли комуністам. Розпочалась кампанія формування радянських і партійних вищих кадрів за рахунок приїжджих. Натомість масовості набуло усунення з посад кваліфікованих місцевих працівників⁴⁴.

Упродовж 1946–1960 рр. відбулося організаційно-управлінське зміцнення партійних, комсомольських та профспілкових організацій, які й стали епіцентрами формування нових елітних груп у краї. У кадровій політиці було встановлено правила переваги партійної належності, що визначало перспективну роль і статус особи в державно-політичній ієрархії регіонального політичного управління. Тому кількісний склад партійних організацій на Закарпатті стрімко зростає. Одночасно швидкоплинному елітотворенню сприяла й політика, спрямована на партійний вишкіл через спеціальні партійні школи та курси. Цю роботу значно підсилили вихідці зі східних регіонів Радянської України, яких панівна влада скеровувала на Закарпаття. Це були партійні та радянські працівники, громадські активісти й досвідчені фахівці, службовці, які мали чіткі інструкції щодо умов державного будівництва та особливостей співпраці з місцевим населенням.

Крім того, політичну еліту регіону поповнювали й військовими кадрами, які після Другої світової війни намагалися адаптуватися до мирних умов суспільного розвитку. Місцеві партійні та радянські органи спільно з командуванням частин, керівниками військових комісаріатів сприяли безперешкодному працевлаштуванню колишніх фронтовиків саме на високих, відповідальних партійних і політичних (або ж господарських) посадах.

⁴⁴ Остапєць Ю., Токар М. Закарпаття через призму політичних виборів... С. 111.

Отже, на відміну від першої половини ХХ ст., становлення політичної еліти, особливо керівного складу управлінського партійного і державного апарату, здійснювалося передусім політичним та іншими (наприклад, силовими) методами. І для маленького регіону «ця масова акція виявилась надто відчутною і обтяжливою»⁴⁵.

У подальші роки радянської влади на Закарпатті також відчутним було засилля «чужих» еліт, що вже стало традиційною особливістю в процесі елітотворення. Переважно такі кадри з'являлися для організаційно-управлінського, політичного та ідеологічного підсилення, цементування радянської командно-адміністративної системи. Вони й заклали основи регіонального адміністративно-управлінського апарату, який сформував на період до початку 1990-х років бюрократичну систему радянського управління. А виборчі процеси стандартизували видимість народовладдя й доступу до прошарків еліти через виборчі процедури різних громадян⁴⁶.

Тенденції творення нової регіональної політичної еліти в роки Незалежної України

Актуальність творення і функціонування регіональних політичних еліт на зорі незалежності України та в подальші роки її державності полягала в тому, що вони відігравали значну роль у розвитку Закарпаття. Особливо це стосується управлінських та адміністративних еліт, які покликані формувати нормативний, бюджетний, податковий, організаційний, управлінський регіональний простір для успішної діяльності органів регіональної влади й управління. Аналіз проблеми формування і функціонування регіональних політичних еліт дає змогу виявити також їхні специфічні особливості та тенденції творення.

За такими характеристиками формується і політичний образ закарпатського регіону, який повинен враховувати ще одну суттєву позицію – взаємодію регіональних політичних еліт із загальнонаціональною, без чого неможливе нормальне функціонування держави. Тому з часу становлення сучасної незалежної України статус регіону виплеканий багатьма чинниками, серед яких головними є історико-політичні традиції, сегмент політичної культури та політичної самосвідомості місцевого населення. І особливо це відчутно на Закарпатті. Саме тут найбільш найхарактерною рисою є самоусвідомлення місцевим населенням «окремшності» регіональних інтересів. Створення соціокультурної та історико-традиційної єдності крайового соціуму є першою ознакою формування регіону. А специфічні політичні інтереси окреслюють зі звичайного територіального (географічного) регіону політичний зі своїми місцевими політичними інститутами. Їхні очільники й становлять унікальну групу – регіональну політичну еліту. Ключовими її функціями є здійснення специфічних відносин із «центром», впровадження в регіоні його політики, реалізація інтересів свого регіону.

Незважаючи на характерні відмінності, впродовж декількох останніх десятиліть центральні та регіональні політичні еліти перебували в чітко вираженій ієрархічній системі, де перша домінувала над другою, визначальною у долі

⁴⁵ Макара М. П. Закарпатська Україна: шлях до возз'єднання... С. 99.

⁴⁶ Остапець Ю., Токар М. Закарпаття через призму політичних виборів... С. 111–118.

регіонів. Проте саме демократичні зміни в суспільних відносинах зламали традиції й привнесли новий імпульс у взаємовідносини між центром і регіоном, особливо щодо формування самих еліт. Для періоду кризи комуно-радянської системи й лібералізації суспільно-політичних відносин характерною ознакою стало те, що регіональними політичними лідерами ставали надіслані з центру керівники («чужі»), або ж ті з місцевих, кому вдавалося більше сподобатися тому ж таки центру («свої»). Для останніх значущим було вміння залишитися «в правильній позиції» і для центру, і для регіональних еліт. Важливо було, щоб «чужий» лідер, який приїздив переважно зі своєю командою, знайшов спільну мову з частиною тих еліт, які через певні обставини реально не могли претендувати на передові ролі в ешелоні регіональної еліти. Така група місцевих соратників ставала хорошим підґрунтям для найшвидшої адаптації «чужих» у середовищі регіонального політикуму⁴⁷.

В іншому випадку «свій» представник регіональної еліти міг за сприятливих умов швидко піднятися по елітній загальнодержавній драбині, не завжди відстоюючи інтереси «свого» регіону, хіба що інтереси останнього збігалися з інтересами центру. Тоді «свій» лідер вбивав двох зайців – вписувався в стратегію центру і виконував забаганки регіону. Ця тенденція витворилася як стала домінанта останнього десятиліття радянської політичної системи. Регіональні еліти, які не мали можливості домінувати і впливати на центральну еліту, намагалися використати будь-яку помилку «привілейованих», а подекуди й свідомо «підставити» останніх. Така ситуація переростала в міжкланову боротьбу⁴⁸.

Так, на початку 1990-х років в Україні було прийнято низку законів, що призвели до фактичного підпорядкування регіональної політики «центру». Звідси й знаходили відповідь на запитання деяких київських аналітичних центрів, чому в Закарпатській області дія адмінресурсу ставала все потужнішою. До того ж, економічний потенціал регіональної еліти «центру» і «регіону» створювали прецедент розбіжностей на рівнях політичної свідомості, політичної активності й політичної діяльності в центрі та на місцях. Незважаючи на це, регіональна політична еліта є базисом загальнодержавної еліти, постійно кадрово підживлює та оновлює її. Вона формується шляхом призначення (органи державної адміністрації тощо) або шляхом участі й перемоги в регіональних виборах (так складається система рад). На формування політичного образу регіону впливають його об'єктивні особливості, ступінь важливості регіонального чинника в системі владних відносин, персоналізація електорального вибору (фактор особистості політичного лідера).

Отже, в Закарпатській області у 1989–1994 рр. відбувалася постійна боротьба з політичною монополією комуністів, політична сила яких домінувала. Але охоплена пафосом загальнодемократичних ідей національна інтелігенція, а потім і народні маси почали реалізовувати ідею національного відродження. Саме вона стала лейтмотивом нових політичних змін. Потужно прискорила політичну

⁴⁷ Токар М. Характер елітотворення у Закарпатті (1991–2011). *Регіоналістика: інформаційно-аналітичний журнал*. Ужгород: Карпати, 2011. № 2. С. 10.

⁴⁸ Там само.

боротьбу підготовка до виборів у республіканську і місцеві ради народних депутатів. Одними із головних засобів дії опозиції стали мітинг, голодування, пікетування владних структур. Це був етап формування нового політичного спектра в регіоні, процес своєрідної інституціоналізації громадсько-політичних організацій у краї⁴⁹. Із 1990 р. поряд із функціонуванням різних громадських структур у регіоні розпочався процес конституювання обласних організацій загальнонаціональних партій. Утвердження політичного плюралізму в Закарпатті відбувалося у двох напрямках: створення нових опозиційних інституцій та відродження традиційних (історичних).

Із початком перебудовних процесів, а особливо на зламі 1980–1990-х років, регіональні еліти на Закарпатті швидше за інших відчули можливість розширення своїх повноважень. Одночасно вирости амбіції регіональних лідерів, які отримали більший простір для реалізації власних інтересів. У цей час з'явилися дві групи осіб, що претендували на роль регіональних еліт. До першої можна зарахувати «демократичних романтиків», які на хвилі суспільної лібералізації витворилися передусім із середовища місцевої інтелігенції. Джерелом їхньої активності стали гасла повернення історичних традицій, відродження національної культури, збереження духовних, освітніх і мовних цінностей. Ця група претендентів на елітний олімп очолила національно-визвольну боротьбу українців новітнього часу, була в когорті провідників перших опозиційних громадсько-політичних організацій, що очолили масовий спротив монополії Комуністичної партії СРСР. Другу групу становили вихідці з комуно-радянської та комсомольської номенклатури, які пристосовувалися до суспільних змін і виражали бажання переоцінки загальнонаціональних цінностей, проєктуючи власні управлінські здібності в трансформаційних процесах.

На першому етапі новітнього регіонального елітотворення (1989–1994) на Закарпатті внаслідок альтернативності виборчих процесів до владних ешелонів потрапили «демократичні романтики». Проте більшість народних обранців виявилася професійно та організаційно не готовою до реалій управління. Переважно вони оперували демагогічними гаслами, а відтак на наступному етапі елітотворення майже без бою віддали позиції другій групі регіональних еліт, що зуміли пристосуватися до нових реалій і поєднали управлінські здібності й уміння з вимогами часу⁵⁰.

Для другого етапу регіонального елітотворення (1995–2003) характерне повернення до владного олімпу партійно-радянської номенклатури (тільки незначний прошарок «романтиків» відстояв свій статус), яка швидко адаптувалася до нових реалій. У цей час в умовах унітарного розвитку України регіональна еліта дедалі більше потрапляє в системну залежність від центру, оскільки фінансові гарантії стабільності розвитку регіонів залишилися за центром, а управлінські кадри стали формуватися на місцях, синтезуючи інтереси центру й регіону. Загалом, важливим моментом регіонального елітотворення

⁴⁹ Басараб М., Токар М. Закарпаття: нариси боротьби за українську державність (з історії неурядових громадських організацій). Ужгород: Карпати, 2018. 224 с.

⁵⁰ Токар М. Характер елітотворення у Закарпатті... С. 10.

залишився процес формування еліт на основі політико-культурних традицій регіону. На другому етапі з'явився й конфлікт між старою і новою елітами. Останні переважно не були вихідцями з комуно-радянської управлінської школи, а торували собі шлях за допомогою домовленостей владних і бізнесових груп. Так відбувалося рекрутування еліт серед молодих та успішних у бізнесі людей. Упродовж 1995–1998 рр. цей процес усталився⁵¹. Сформовані на попередньому етапі структури представники регіональної еліти використовували для самореклами, щоб сподобатися якнайвигідніше й продати свій продукт центральній еліті (передусім через вияв ідеологічної вірності, ревного відстоювання демократичних засад тощо)⁵².

Особливістю періоду 1998–2003 рр. стало поступове зрощення еліти з бізнесом. Інтереси політичної і бізнесової еліти тісно переплелися, а подекуди склалися обставини залежності прийняття політичних рішень у регіонах від бізнес-інтересу. У 1999–2003 рр. регіональна еліта почала інтегруватися навколо монопольних політичних партій в регіоні. Так відбувалася соціал-демократизація регіональної еліти. СДПУ(о) зуміли залучити до своїх лав політично й економічно різношерсту громадськість, причому не низову, а переважно знаних у суспільстві людей, представників керівних ланок різних установ і підприємств, молодь із лідерськими амбіціями. Це позначилося й на найвищому регіональному рівні; став відчутним вплив партій-лідерів на кадрові розстановки вищого регіонального ешелону⁵³.

Період 2003–2010 рр. (третій етап) ознаменувався подальшим розколом та кризою регіональної еліти на Закарпатті, яка не спромоглася ефективно відстояти свій статус у загальнодержавному контексті й була втягнута центром у «місцеві розборки» із собі подібними ідеологічними та бізнесовими противниками. Цей етап характеризується тенденцією розкольніцтва та кризовістю регіональної еліти. Відчуваючи неминучу втрату позицій СДПУ(о) в регіоні, більшість її якісного кадрового потенціалу розпочинають пошук нової «своєчасної» політичної сили. Покинуту об'єднаними соціал-демократами нішу заповнюють інші політичні організації (Партія регіонів, «Наша Україна», БЮТ), на допомогу яким прямує й місцева бізнес-еліта. Породжені Помаранчевою революцією політсили вплинули на перегрупування наявних, а завдяки законному введенню в дію пропорційної виборчої системи скористалися роллю місцевих партійних осередків у суспільстві. Так, партизація населення набула нових ознак, а лідерство – «партійно-кольорового» забарвлення. Хоча відчутною стала залежність регіональної політичної еліти від центральних, зокрема партійних структур.

Парламентські вибори 2006 р. показали, що регіональна (принаймні партійна) еліта має свій особливий погляд на групування інтересів у краї. Про це свідчить утворення в Закарпатській обласній раді коаліції, аналогів якої не було в Україні (Партія регіонів, Народний союз «Наша Україна», Соціалістична партія України, частина БЮТ, Партія угорців України, Демократична партія угорців

⁵¹ Там само. С. 11.

⁵² Остапеч Ю., Токар М. Закарпаття через призму політичних виборів... С. 215–353.

⁵³ Токар М. Регіональна політична еліта: тенденції творення... С. 298.

України (останні дві політсили – черговий сюрприз Закарпаття як політичного регіону)). У цей же час відбувається закріплення владних позицій ПП НСНУ в області. У 2008 р. криза еліт і міжпартійні суперечки в «Нашій Україні» сприяли появі нової політичної партії «Єдиний центр»⁵⁴.

Із 2010 р. політична еліта Закарпаття почала втрачати свої регіональні особливості й переважно відображала загальноукраїнські тенденції. Тому подальші періоди (2010–2014; 2014–2019; 2019 – дотепер) характерні трансляцією загальнонаціональної політики на місцях, опорою державної системи й відповідних політичних режимів України. Важливою є й політична спроможність осіб займатися великою політикою, які не тільки мають владні повноваження, а й представляють партійну еліту, здійснюють активну парламентську діяльність. Закарпаття також представлене в цьому спектрі й надалі намагається брати активну участь у загальнонаціональних суспільно-політичних процесах на різних управлінських рівнях.

Отже, можемо говорити про тенденції творення і розвитку регіональної політичної еліти на Закарпатті в сучасній Україні виключно у взаємозв'язку з процесами українського державотворення. Загалом, Закарпаття як політичний регіон особливою активністю й впливом на велику політику в сучасній Україні останнім часом не відзначався. Маючи специфічні уявлення про політичний розвиток держави, громадяни краю більш помірковані й послідовні у своїх політичних уподобаннях, аніж ті закарпатці, що представляють регіон на вищих щаблях української влади. Незважаючи на те, що Закарпатська область є однією з найменших адміністративно-територіальних одиниць України, її представники беруть участь у великій загальнонаціональній політиці.

Коротке узагальнення процесу елітотворення на території Закарпаття

Період другої половини XIX ст. – початку XX ст. дав хороші передумови для формування перших груп регіональної еліти на Закарпатті, визначив специфіку її функціонування та особливості, які стосуються національно-культурних джерел. Входження регіону до складу демократичної Чехословацької Республіки (1919–1938) сприяло якісному вишколу цілої плеяди громадсько-політичних і національно-культурних діячів, які поповнили коло політичних еліт та зростили політичну культуру декількох поколінь активних громадян краю. У цей час відбулася консолідація політичної еліти в умовах розвитку демократичних процесів у регіоні й дала підґрунтя для реалізації державотворчих задумів політичної еліти Карпатської України (1938–1939). На жаль, наступні періоди завдали непоправної шкоди таким традиціям. Унаслідок угорської окупації з 1939 р. відчутною стала втрата природної функціональності політичної еліти в роки угорської окупації регіону (1939–1944). А після Другої світової війни через процеси радянзації в регіоні формуються нові реалії, закладаються інші особливості політичного елітотворення, характерні загалом для періоду панування радянської влади на Закарпатті (1944–1990). У роки сучасної Незалежної України з'являються нові умови й тенденції творення регіональної політичної еліти, спрямовані на подальше утворення основ української державності.

⁵⁴ Там само. С. 299.

Загалом, аналізуючи процес елітотворення на Закарпатті, варто враховувати регіональну специфіку та соціоментальні традиції місцевого населення, які відображалися на складностях взаємодії «центру» і «регіону», незалежно від державно-політичної чи адміністративно-територіальної, географічної прив'язки. Попри це, мінливість політичних режимів на цій території впродовж останніх півтора століть зростила у представників різних поколінь місцевої еліти риси адаптування до змін і толерантності до представників різних політичних, національних та релігійних груп водночас.

Микола Вегеш, Маріан Токар